

П.П. Толочко (керівник авторського колективу),
Д.Н. Козак, О.О. Моця, В.Ю. Мурзін,
В.В. Отрощенко, С.П. Сегеда
Етнічна історія давньої України. —
К., 2000. — 280 с. — 101 іл.

Колективна монографія, що підготовлена провідними науковцями ІА НАН України, присвячена висвітленню міжетнічних контактів різних племен і народів, котрі мешкали на території сучасної України від найдавнішої доби людства — кам'яного віку — до середньовіччя, є подією в українознавстві. Попри майже повну позбавленість або фрагментарність уцілілих письмових джерел, спираючись на здобутки й досягнення сучасних наук, насамперед археології, антропології, етнографії, історії, палеогеографії, палеоботаніки, палеозоології, дані радіокарбонних аналізів та висновки індоєвропейського та слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, авторським колективом здійснено вагомий, прогресивний внесок у розв'язання актуальних проблем слов'янознавства й українознавства. Адже сучасні державно-політичні межі України, за влучним висловом П.П. Толочка, ні до чого не зобов'язували старожитні різномовні племена й народи на теренах обабіч Дніпра. Проте ж результати історичної діяльності та антропологічний генофонд цих зниклих людей були успадковані нинішнім українським народом, в жилах якого пульсує їхня кров. Авторським колективом послідовно було реконструйовано реальну, історично дійсну динаміку протікання етногенетичних процесів упродовж багатьох тисячоліть, їх залежність від географічного районування території України (Полісся, лісостеп, степ), яке впливало на спрямованість міграційних потоків мисливсько-рибальських, землеробських і скотарських племен, що не тільки розмовляли мовами різних сімей, а й належали до антропологічно відмінних гілок і рас людства. Книга складається з п'яти розділів. Чотири з них уводять читачів і дослідників-спеціалістів у проблематику складних етнічних процесів від появи людини до формування Київської Русі включно. Авторами показано, як із мовного середовища індоєвропейців виникає слов'янство, а з його східної групи — українці. Заключний, п'ятий, розділ знайомить з етногенетичними аспектами антропологічного складу давнього населення України.

В розділі I «Етнічні процеси в Україні у кам'яному віці та в палеометалічному епоху» (с. 7—44) його автор В.В. Отрощенко висвітлює за археологічною періодизацією етнічну

праісторію України — життя громад мисливців, рибалок і збирачів верхнього палеоліту, мезоліту та неоліту з неолітичною революцією наприкінці, блискучим виявом якої був феномен трипільсько-кукутенської культурно-історичної спільності. Комплексно розглядаючи дані суміжних наукових дисциплін, науковець ретельно аналізує як етнічні аспекти історії вищезгаданих господарських людностей, показуючи наявність у них рис давньосередземноморського, негроїдного і навіть австралоїдного типів, так і (вже в контексті енеоліту України) етнічну належність трипільців. Разом з тим автор детально розглядає індоєвропейську та арійську проблеми щодо етнічної ситуації за доби бронзи, логічно пропонуючи читачам отримані власні висновки. Не викликає сумнівів неоднорідність племінного світу України в кам'яному віці, коли течія Дніпра була межею праіндоєвропейського субареалу та уральського (фінно-угорського), як і здебільшого кроманьйонська лінія їхнього розвитку.

Безсумнівно, трипільці, поміж якими та першими слов'янами пролягла безодня часу в 3 тис. років, будучи далекими мігрантами з Близького Сходу, аж ніяк не були прадавніми українцями. Тим паче що навіть первинний розпад праслов'янської мовної спільноти датується славістами лише IV—VI ст. н. е.¹ Хронологічно ж у лінгвістичному аспекті трипільців можна ідентифікувати як носіїв прадіалектів західної гілки давньої північнокавказької мовної спільноти², до котрої також входили й предки сучасних абхазів і адигейців Західного Кавказу, чия фонологічна система згодом спричинила оглушення або так званій пересув приголосних у консонантизмі частини індоєвропейських мов («пелазги», фригійці, тохари, анатолійці (хетто-лувійці) та ін.³

Аналогічним чином В.В. Отрощенко обстоює слушність гіпотези східноєвропейської правітчизни індоєвропейців, ілюструючи її напрямками міграцій племінних угруповань останніх, у тому числі також їх арійської (індоіранської) гілки, що, на його погляд, ідентифікується з пам'ятками синташтинської культури на Південному Уралі.

Найпотужніший осередок індоєвропейців сучасні науковці вбачають у племенах ямної культурно-історичної спільності (1200—2300 рр. до н. е.) ареалу поміж Дунаєм і Доном, звідки через Урал на Сибір мігрували

носії пратохарської мови, а через Кавказ у Малу Азію — носії анатолійської гілки індоєвропейців. «Звідси, — констатує В.В. Отрошенко, — вздовж Дніпра та Прип'яті на Німан та Віслу й Одер розселилися прагермано-балто-слов'яни. Від Поділля на захід через карпатські перевали рухалися пракельто-ілліроіталіки, а із Західного Надчорномор'я за Дунай уздовж моря на південь просувалися прагреко-вірмено-фракійці. Тож населення, що лишилося на батьківщині поміж Дніпром та Волгою, стало основою праіндоіранської гілки індоєвропейців (с. 31).

Загальновідомо, що в XX ст. так звана арійська проблема, яка торкається лише праіндоіранської гілки індоєвропейських племен за доби 2-ї половини II — на початку I тис. до н. е., не в останню чергу завдяки тимчасовому лідерству німецьких науковців («індогерманістів» в індоєвропейському мовознавстві, опинилися на чільному місці ідеологічного арсеналу фашистської пропаганди «третього рейху»), видаючи германців вищим сортом людства на світі, причому індоіранська свастика стала емблемою гітлерівців. Ось чому толерантно коректна, аргументована критика В.В. Отрошенко у цьому аспекті псевдонаукової творчості Ю.О. Шилова та Ю.М. Канигіна аналізує жвавість читачського сприйняття.

Науковець звертає увагу на заселення теренів України в XVII—XVIII ст. до н. е. племенами Тшинецько-комарівської культурно-історичної області, з якою фахівці ідентифікують праслов'яно-балтійську мовну спільність. Автор підкреслює, що процес розрізнення праслов'ян і прабалтів мав місце у 2-й половині II тис. до н. е., адже в той час активізувалася взаємодія їхніх предків як із населенням культури багатопружкової кераміки й прийшлим йому на зміну північноіраномовним етносом киммерійців — носіями зрубно-культури, так і з племенами Карпато-Дунайського басейну — іллірійцями та фракійцями (с. 40—41). Мовознавці-балтисти вважають, що саме взаємодія частини протобалто-слов'ян із ранніми іранцями і фракійським мовним середовищем, що мала місце вже в I половині I тис. до н. е.⁴, стала причиною розпаду праслов'яно-балтійської мовної спільності. Зазначимо, що прабалти відокремилися від праслов'ян тому, що прамова останніх не застосовувалася в балто-фракійських контактах⁵. Водночас майбутні праслов'яни вступили незалежно в активні конвергентні зв'язки з давньоєвропейськими племенами, насамперед із іллірійцями (венетами), чия мова займала проміжне становище між родинними їй італійськими й кельтськими мовами⁶. Присутність іллірійців у Карпатах є загальновідомою⁷. Феофілакт Сімокатта, візантійський історик початку VII ст., всупереч ототожненню праслов'ян із одними венетами, стверджував, що найдавніші мешканці Карпат, або гети, — це найдавніше найменування слов'ян⁸. Пізніших фракійців-даків греки вважали нащадками

гетів⁹. Албано-слов'янські мовні зв'язки є свідомством найдавніших протослов'яно-іллірійських мовних контактів, тому албанців вважають сучасними нащадками іллірійців¹⁰, причому «албанська мова має дакомізітську основу (з більш пізнім південноіллірійським суперстратом)¹¹.

Завершується розділ I загальною характеристикою міжетнічної ситуації на сучасних теренах України за доби пізньої бронзи (XII—X ст. до н. е.), яку В.В. Отрошенко проілюстрував відповідною картою, де вказано вже помітну тенденцію до діагонального характеру міжетнічних контактів, зокрема осі північний захід — південний схід між праслов'яно-балтійським та індоіранським етнічними масивами, порубіжжям яких виступала Київська Наддніпрянина. При цьому науковець зауважує, що за доби міді — бронзи Київщина була перехрестям трьох грандіозних історико-етнічно-етнографічних зон: східноєвропейської (з основним індоіранським компонентом), центральноіндоєвропейської (з праслов'янським та прафрако-іллірійським компонентами) і уральсько-палеоевропейської (з основним фіно-угорським компонентом), причому між двома останніми зонами прикордонною річкою був Дніпро у верхній та середній течії. Тут же автор наводить вельми цікаву інтерпретацію Дніпра, який мав тоді три назви: Варос (грец. Бористен); Данапрос; Славута. Останні спостереження й зауваження автора є особливо слушними. Адже, як загальновідомо, слов'янська прабатьківщина знаходилася між Віслою — Карпатами та Наддніпряниною, дещо південніше р. Прип'яті з більшою частиною території сучасної України.

Узагальнюючи характеристику епохи на початку розділу II «Населення України у I тис. до н. е. — на початку I тис. н. е.» (с. 45—117), його автор В.Ю. Мурзін вказує на існування у скіфів історично нової тріадної організації саме внаслідок підкорення місцевого киммерійського населення, а також іраномовний характер обох етносів і сарматів, котрі згодом теж пережили етнічну міксацію з переможеними на межі III—II ст. до н. е. скіфами. Науковець вважає чорнолуцьку культуру скіфської доби, ототожнювану також із фракійцями, «органічною ланкою довготривалого культурно-історичного розвитку праслов'янського населення Середнього Подніпров'я» (с. 88). До того ж, за даними слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, праслов'янська мова характеризується значним комплексом рис, які не властиві балтійським мовам, але зближують їх із західноіранськими мовами, до яких належить і скіфська мова¹². Не заперечуючи ірано-праслов'янськості етнокультурної й мовної контакти в сарматську епоху, В.Ю. Мурзін наголошує, що «вони ніколи не були такими тісними та розгалуженими, як у скіфську добу» (с. 117), причому якраз на території України.

В.Ю. Мурзін вважає, що ще недостатньою мірою оцінена та потребує подальших дослі-

дження у галузі археології, історії, мовознавства, фольклористики й інших наукових дисциплін роль власне скіфів у складанні східнослов'янських народів, у тому числі й українського народу. Проте, як слушно зауважив В.В. Седов, для скіфської доби, коли ще навіть остаточно не сформувалась праслов'янська або спільнослов'янська мовна єдність, це було б ще передчасним¹³.

Д.Н. Козак, автор розділу III «Етнічні процеси в Україні наприкінці I тис. до н. е. — у I тис. н. е.» (с. 118—194), зазначає, що до межі III—II ст. до н. е. етногенез слов'янства проходив в основному між Віслою та Одрою і лише згодом, з появою зарубинецької культури, «центр слов'янської історії перемістився у межириччя Вісли і Дніпра», де рухаючись на північ, слов'яни асимілювали балтійське населення Верхнього Наддніпров'я, а в Прикарпатті й Наддністров'ї поглинули частину германського та північнофракійського (дакійського) етносів (с. 119—120). Науковець слушно привертає увагу до висновку К.В. Каспарової, що особливо близькою до зарубинецької культури, носіями якої були праслов'яни, є культура Поєнешти-Лукашівка на нинішніх територіях Молдови і Східної Румунії. В ареалі останньої місцеві гети до початку I тис. н. е. асимілювали прийшли з ареалу пшеворської культури в Повісленні племена бастарнів. К.В. Каспарова дійшла висновку, що й серед носіїв зарубинецької культури також були племена бастарнів і кельто-іллійців, які змішалися з праслов'янами. Аналогічної ж думки додержується український дослідник зарубинецьких племен Є.В. Максимов. Слід також зауважити, що мовознавці-славісти, особливо польські, намагаються вбачати початок слов'янського етно- й лінгвогенезу ще близько 1200 р. до н. е. (коли у Вісло-Одерському межириччі по'являється лужицька культура), ув'язуючи дані про слов'яно-італійські мовні контакти неначе ще періоду початкового становлення праслов'янської мови, чітко зберігавшого дочірній зв'язок із протослов'яно-балтійською мовою¹⁴. Проте з погляду лінгвістів, проміжна між кельтськими й італійськими іллійська мова якраз і була цим сполучним містком для праслов'янської¹⁵.

Ще О.І. Соболевський (1856—1929) і нещодавно С.Б. Бернштейн¹⁶ дійшли єдиного висновку, що етногенез слов'ян слід починати з рубежу III—II ст. до н. е., тобто часу синхронної появи близьких культур — пшеворської, зарубинецької і поєнешти-лукашівської. «У I тис. до н. е. слов'яни були представлені аж ніяк не однією археологічною культурою, а групою близьких культур, в середовищі котрих на межі нашої ери розгорнувся енергійний процес культурної і, ймовірно, мовної консолідації, — зауважив також П.М. Третьяков, — який призвів до утворення пшеворської культури в Повісленні і зарубинецької — в Наддніпров'ї»¹⁷. Отже, нині завдяки успіхам археології, поряд із останніми виникла і культу-

ра Поєнешти-Лукашів, де мешкали тоді племена вищезгаданих гетів, займаючи весь її ареал у Дністро-Прутському межириччі. Такої ж думки і М.Б. Шукін: «У той час, коли створювалась пшеворська культура, утворились дві нові культурні спільноти, достатньо близькі одна одній, — культура зарубинецька і Поєнешти-Лукашівка»¹⁸. Даки ж уперше згадуються лише в кінці I ст. до н. е.; про них пише Юстин, починаючи словами: «Даки являються нащадками гетів»¹⁹. Адже на терени північніше Дунаю в той час масово втікали фракійські селяни-колоністи, пригноблені Римом на їхній батьківщині, перетворені в провінції Мезія і Фракія (сучасна Болгарія); до того ж, декілька сотень дохристиянських слов'янських імен — це імена фракійські²⁰. Таким чином, гети-протослов'яни, залишаючись на землях майбутньої Дакії в порівнянні з чисельно переважаючими фракійцями етнічно меншиною, поступово фракізувалися або були мовно асимільовані ними, ставши відомими римлянам вже як даки... Отже, якщо на межі I—II ст. н. е. фракієць Децебал був царем Дакії, так само неможливо виключити, що в I ст. до н. е. верховний вождь гетів Буребістас (албан. муж — славний, знатний; Буребістос, пор. грец. — Αριόβιστος; латин. — Ariovistus), попри власне фракійське ім'я є першим відомим в історії праслов'янським владикою, державним главою Гетського царства, що охоплювало сучасні терени Чехії, Угорщини, Румунії, Молдови, Югославії, Болгарії, Буковини, а також значну частину Західної України²¹. Ось чому започатковане ще румунськими науковцями вживання в рівнозначному розумінні етнічного терміна «гето»-даки вельми нагадує такий же термін «слов'яно»-германці...

Д.Н. Козак зауважує, що готський історик Йордан (VI ст. н. е.) «плутав або ж ототожнював венедрів і антів» (с. 187). Додамо, що Йордан, зваживши близькість назв «гети» — «готи», утворі «Гетика» самостійно («привласнив» германцям історію гетів²²... Пильніше вчитавшись у повідомлення Йордана про слов'янські назви, знаходимо, що хоча той і знає слов'ян під трьома іменами: венедрів, антів і склавенів, фактично ж він говорить про венедрів-антів і венедрів-склавенів, як про *дві групи*, а не про три..., як із легкої руки польських славістів уже стало традиційним трактувати. І в Певтингерових таблицях йдеться про дві групи: венедрів-сарматів північніше Карпат і слов'ян-венедрів, позначених у межириччі Дністра й дельти Дунаю (не пізніше IV ст. н. е.)²³, тобто в ще недавньому на той час ареалі культури Поєнешти-Лукашівка... Лише про дві групи — західну (склавени) і східну (анти) говорять всі відомі візантійські автори, в тому числі й сучасник Йордана Прокопій Кесарійський. Ось чому таким слушним є зауваження Д.Н. Козака.

Д.Н. Козак дійшов висновку, що «готи, які зайняли у кінці II ст. Волинь і Поділля, клином «розсунули» венедрів на дві сторони — у Под-

ністров'я і Подесення» (с. 158). І В.В. Мавродін ще 1978 р. зауважив існування — ще до появи східно-, південно- та західнослов'янських мов — двох діалектних зон спільнослов'янської (праслов'янської) мови: північної (лісової і південної (Подністров'я у Д.Н. Козака)²⁴. Отже, певний період обидва угруповання праслов'ян неминуче мусили мовно еволюціонувати як ізольовані окремі діалектні зони, що знову возз'єдналися лише після розгрому готів гуннами в IV ст. Таким чином, досліджувана Р.В. Терпиловським київська культура (кінець II — перша половина V ст. н. е.) безперечно належала венедам-антам, водночас як досліджувана Д.Н. Козаком зубрицька культура — раннім венедам — склавенам. Стає зрозумілим, що саме возз'єднання цих угруповань раннього слов'янства в V ст. привело до появи празько-корчакської культури склавенів та празько-пеньківської культури антів.

Д.Н. Козак показує, що в VI—VII ст. на території Прикарпаття і Волині існував під політичною егідою дулібів-склавенів союз слов'янських племен — початковий етап державності майбутнього східного слов'янства, констатуєчи германське походження етноніма «дуліби». А це означає, що левна частина германських племен після поразки готів була слов'янізована на теренах південніше Прип'яті.

Автор завершує III розділ детальним аналізом боротьби слов'ян із кочовими племенами аварів-тюрків, прийшлих у VI ст. у степи обабіч середнього Дунаю із глибинних областей Центральної Азії, чий каганат було остаточно розгромлено лише наприкінці VIII ст.

Розділ IV «Етнічні процеси в часи Київської Русі» (с. 195—241) являє собою результат спільної праці двох авторів — П.П. Толочка (підрозд. 1, 4) та О.П. Моці (підрозд. 2, 3, 5). У підрозд. 1 «Історичні процеси в етнічному розвитку Русі» (с. 195—205) П.П. Толочко вельми ретельно показує нюанси запальної суперечки між істориками щодо права росіян чи українців на киеворуську спадщину, дуже точно зауважуючи, що «є ще й білоруси, які також мають безпосередню причетність до цієї спадщини» (с. 197). Науковець констатує висновок М.І. Костомарова, який, розглянувши сукупність давньоруськомовних ознак, нині відомих як українсько-північноросійська ізоглосна область, наголошував, що «Новгород завжди був рідним братом Півдню» (с. 200). Дуже слушно також констатує автором висновку В.В. Мавродіна, що «вже в XI—XII ст. процес злиття східного слов'янства в єдиний народ уповільнюється, потім і зовсім припиняється» (с. 203). Цю плідну ідею П.П. Толочко зв'язує із висновком славистів-мовознавців у підрозд. 4 «Давньоруська етнокультурна спільність у XI—XIII ст.» (с. 222—231), що «розпад єдиної давньоруської мови на російську, українську і білоруську остаточно визначився тільки в XIV—XV ст.», дійшовши вже власного висновку, що «давньоруська мова не розпа-

лась у XII—XIII ст., але значно пережила Київську Русь» (с. 225, 228). Зроблений П.П. Толочком цей вельми яскравий висновок дуже контрастно підтверджується в порівнянні з аналогічною лінгвістичною ситуацією щодо виникнення на основі розмовної латинської мови сучасних романських мов після загибелі Римської імперії²⁵.

Другий автор IV розділу О.П. Моця у підрозд. 2 «Східні слов'яни напередодні утворення Київської держави» (с. 205—211) звертає увагу на зазначену літописом масову міграцію дунайських слов'ян-склавенів у майбутній східнослов'янський (давньоруський) регіон, а також на існування первинного розуміння слов'янством правдавньої єдиної мови, констатуєчи, що літописець «Повести временных лѣтъ» уважає найбільш цивілізованими лише київських полян-склавенів, проте атає як темних язичників-варварів сусідні племена древлян, кривичів, сіверян, радимичів і в'ятичів, тобто прямих нащадків носіїв празько-пеньківської археологічної культури, мешканців праслов'янської північної (лісової, за В.В. Мавродіном, див. вище) діалектної зони — антів-венедів.

У підрозд. 3 «Етнічний розвиток у IX—XI ст.» (с. 211—221) О.П. Моця показує політичну акцію княжого переселення на південні прикордонні землі Русі для їх активного захисту від спустошливих набігів орд тюрків-кочовиків саме вищезгаданих язичників — жителів більш північних, лісових регіонів, а також зростаючу політичну роль православного християнства як ідеологічної ланки в етнічній консолідації східнослов'янського населення. Науковець підкреслює поліетнічний характер столичного київського міщанства, відмічаючи незначну питому частку варягів-скандинавів, що вже саме собою спростовує й показує фальшивість так званої норманістської теорії державотворчої здатності германців. Адже, як видно на прикладі сина Ігоря (Інгвара) й Ольги (Хельги), князя Святослава, обрусіння варягів наступало вже в третьому поколінні.

В підрозд. 5 «Етнічні процеси на землях Північного Причорномор'я та Криму (IX—XIII ст.)» (с. 231—241) О.П. Моця аналізує складні міжетнічні стосунки — протистояння й мирні контакти східного слов'янства з тюркомовними кочовими племенами — хозарами, печенігами й половцями, ілюструєчи їх також узагальнювальною картою (рис. 76) та показуючи фатальність політичної помилки вищезгаданого князя Святослава, чий розгром Хозарського каганату відкрив шлях печенігам для набігів на Русь, а в майбутньому й половцям... О.П. Моця підкреслює, що війни з кочовиками вже з XI ст. надали кінноті в Київській Русі пріоритетне значення перед піхотою, а також спростовує твердження Л.М. Гумильова, нібито «в XII—XIII ст. Русь і Половецька земля складали єдину поліцентричну систему» (с. 239), адже 1223 р. втеча половецьких військ із поля битви на р. Калка

стала однією з причин поразки союзних їм русичів. Торкаючись етнічних процесів Криму, автор переконливо доводить, що після ослаблення політичного контролю з боку Візантії та Русі півострів стає опорною базою кочовиків (степова частина), хоча поряд і виник етнос «кримські греки».

С.П. Сегеда, автор розд. V «Антропологічний склад давнього населення України: етногенетичні аспекти» (с. 242—276), показує, що вже в добу палеоліту антропологічний склад неолітичних Східної Європи був досить строкатим. Тут жили нащадки неандертальців, а вже в мезоліті — люди сучасного фізичного типу, причому частина чоловіків із поховань останніх загинула насильницькою смертю. В неоліті на території сучасної України по'являються носії культури ямково-гребінцевої кераміки з монголоїдною домішкою. В енеоліті досить тісні етнічні контакти існували між північноєвропейськими племенами середньостоговської культури й доліхокранными, середземноморського типу трипільськими племенами, що спричинювало взаємну метисацію наявних на теренах України антропологічних типів людності. З появою кочовиків-тюрків посилюється монголоїдний тип.

С.П. Сегеда показує, що в XVI—XI ст. до н. е. прямими нащадками генетичної лінії, започаткованої індоєвропейськими племенами культури шнурової кераміки, були тшинецько-комарівські племена протослов'яно-балтійської етномовної належності, а в XI—X ст. — племена білогрудівської культури ареалу південніше Прип'яті. Науковець пояснює, що внаслідок переважання обряду трупоспалення унеможливились антропологічні дослідження носіїв пізнішої на цих землях чорноліської культури, щоб остаточно вирішити їх фракійську чи слов'янську належність. Те саме стосується й носіїв наступних «прасхіднослов'янських» археологічних культур — зарубинецької, волино-подільської та київської. Населення тих культур також практикувало обряд трупоспалення; останній побутовав на українських землях навіть вже після прийняття християнства в 988 р., втім все ж був витіснений обрядністю християн. Проте було встановлено, що, попри поширену широколицість, відомі на початку доби Київської Русі слов'янські племена не були однорідними в антропологічному відношенні, адже мали тісні етнічні контакти з сусідами: фінно-уграми, балтійцями, скіфо-сарматами, гуннами, булгарами, аварами, кельтами, східними германцями, греками, дако-фракійцями, іллірійцями і колоністами-римлянами. Це надзвичайно збагатило генофонд слов'янських народів. Ареали поширення антропологічних типів давньоруського населення України показано автором на карті (рис. 101). Висновки С.П. Сегеда ілюструє чудова галерея відтворених портретів давніх людей.

Науковець завершує розділ узагальнюючим висновком, що антропологічний склад населен-

ня південноруських земель є результатом взаємодії багатьох морфологічних компонентів як слов'янського, так і неслов'янського походження, тобто складних етногенетичних процесів на теренах сучасної України та поза її межами впродовж тисячоліть, чиї наслідки увійшли в скарбницю нашого генофонду.

Таким чином, у рецензованій колективній монографії провідних науковців Інституту археології НАН України реалістично й без всякого натяку на упереджений підхід, дуже ретельно й аргументовано, причому з розрахунку на широку зацікавлену народну аудиторію, послідовно й об'єктивно висвітлено тривалі міжетнічні контакти й взаємозв'язки культурного й антропологічного характеру різних старожитніх народів і племен, котрі впродовж багатьох тисячоліть та останніх 20 століть мешкали на території сучасної України. Ця чудово оформлена, прекрасна книга є вельми своєчасною. В ній аргументовано розв'язано хвилюючі нині українознавство етнічні проблеми, якими збуджені уява та уми населення України, що дає змогу мислячому читачеві здобути багато нових знань і водночас дійти ясних й правильних висновків, уникнути певних помилок.

¹ Коломиец В.Т., Линник Т.Г., Лукинова Т.Б., Мельничук А.С., Пивторак Г.П., Складченко В.Г., Ткаченко В.А., Ткаченко О.Б. Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология. — Киев, 1986. — С. 20.

² Сафронов В.А. Индоевропейские прародины. — Горький, 1989. — С. 266—273; Дьяконов И.М. О прародине носителей индоевропейских диалектов. I // Вестн. древней истории. — 1982. — № 3. — С. 20.

³ Орел В.Э. Албанские смычные в свете этимологии // BALCANICA. Лингвистические исследования. — М., 1979. — С. 115.

⁴ Яйленко В.П. Древняя балтийская гидронимия Северного Причерноморья // VI Междунар. съезд балтистов (2—4 окт. 1991 г., Вильнюс): Тез. докл. — Вильнюс, 1991. — С. 134—135.

⁵ Трубачев О.Н. Языкознание и этногенез славян. Древние славяне по данным этимологии и ономастики // Вопр. языкознания. — 1982. — С. 17.

⁶ Бирнбаум Х. Славянская прародина: новые гипотезы (с заметками по поводу происхождения индоевропейцев) // Вопр. языкознания. — 1988. — № 5. — С. 45.

⁷ Железняк И.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпрянського Правобережжя. — К., 1987. — С. 113.

⁸ Третьяков П.Н. Восточнославянские племена. — М., 1953. — С. 111.

⁹ Златковская Т.Д. Племенной союз гетов под руководством Биребисты (I век до н. э.) // Вестн. древней истории. — 1955. — № 2. — С. 74—75.

¹⁰ *Мавродин В.В.* Происхождение русско-го народа. — Л., 1978. — С. 27.

¹¹ *Горнунг Б.В.* Из предыстории образования общеславянского языкового единства. — М., 1963. — С. 17.

¹² *Хабургаев Г.А.* Этнонимия «Повести временных лет» в связи с задачами реконструкции восточнославянского глоттогенеза. — М., 1979. — С. 92—93.

¹³ *Седов В.В.* Происхождение и ранняя история славян. История изучения проблемы происхождения славян. — М., 1979. — С. 19, 25.

¹⁴ *Невская Л.Г.* Балто-славянская проблематика на международных съездах славистов (I—VIII) // Совет славяноведение. — 1983. — № 5. — С. 64—65.

¹⁵ *Порциг В.* Членение индоевропейской языковой области. — М., 1964. — С. 73, 137, 145, 148—149, 202, особл. 205.

¹⁶ *Бернштейн С.Б.* Некоторые вопросы методики изучения проблем этногенеза славян // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. — М., 1984. — С. 16. *Толстов С.П.* «Нарцы» и «Волхи» на Дунае. Из историко-этнографических комментариев к Нестору // Совет этнография. — 1948. — № 2. — С. 23—24.

¹⁷ *Третьяков П.Н.* Локальные группы верхнеднепровских городищ и зарубинецкая культура // Совет археология. — 1960. № 1. — С. 45.

¹⁸ *Шукин М.Б.* Третий мир Древней Европы // Знание — сила. — 1986. — № 10. — С. 27—30, особл. 29.

¹⁹ *Златковская Т.Д.* Указ. соч. — С. 74.

²⁰ *Щербаков В.И.* Где жили герои эдических мифов — М., 1989. — С. 31.

²¹ *Иордан.* О происхождении и деяниях гетов (Гетика). — М., 1960. — С. 238.

²² *Там же.* — С. 225, 242.

²³ *Королюк В.Д., Наумов Е.П.* Перемещение славян в Центральной и Юго-Восточной Европе и формирование народностей: Итоги и перспективы // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — Киев, 1980. — С. 6; *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / В.Д. Баран, Е.В. Максимов, Б.В. Магомедов и др. — Киев, 1990. — С. 358.

²⁴ *Мавродин В.В.* Указ. соч. — С. 63.

²⁵ *Алисова Т.Б., Репина Т.А., Таривердиева М.А.* Введение в романскую филологию. — М., 1987. — С. 62—68.

С.С. КАЙРА

О. Грьон, Ф. Хедигер, П. Беннис. Поховальні пам'ятки епохи вікінгів у світлі нових археологічних досліджень у Данії *

Вирішення актуальних наукових проблем, як відомо, істотно залежить від стану вичерпності кола тих аналогій, які могли б пролити світло на їх об'єктивне розв'язання. До таких проблем можна сміливо зарахувати і одвічне питання слов'яно-скандинавських контактів, серед яких чільне місце займає проблема формування поховальних пам'яток Епохи вікінгів.

На теперішній час для вітчизняного дослідника коло скандинавських аналогій є досить вичерпним, хоч і складає досить репрезентативно-статистичну вибірку поховань шведського могильника Бірка¹ та матеріали поховань

Хедебю². Навіть за наявності синтезної роботи В.Я. Петрухіна, який дослідив поховальний обряд язичницької Скандинавії³, вже давно постала нагальна проблема залучення нових джерел, що допомогли б вийти з кризових ситуацій історіографічних дискусій. У такому зв'язку неабиякого значення набуває робота колективу Лангеландського музею, присвячена публікації та аналізу типів могильників Kappelsbjerg Bogføvej, Hesselbjergmarken, Kokigården, розташованих на о-ві Лангеланд, південніше о-ва Фюн.

Публікацію складають 11 розділів, у 5 з яких розглянуто історію досліджень, топографію та каталожний опис поховань кожної пам'ятки. У розділі 6 проаналізовано поховальний інвентар, хронологію могильників та подано рекомендацію культурних зв'язків. У розділі 7 наведено аналіз поховального обряду, його типів, динамі-

* *Gron O., Hedeager F., Bennice P.* Vikingetidsgavpladser på Langelands. — Rudkøbing: Langelands Museum, 1994. — 197 p.